

Оригиналан научни рад
ANDRZEJ LISOWSKI*

ДЕЗИНТЕГРАЦИОНЕ И ИНТЕГРАЦИОНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ
У САВРЕМЕНОЈ ХУМАНОЈ ГЕОГРАФИЈИ*

The tendencies for desintegration and integration in contemporary
human geography

Преглед садржаја. Овај рад је покушај презентације дезинтеграционих и интеграционих тенденција у савременој хуманој географији (друштвено-економској) на основу пољске и енглеске литературе о овом предмету. Представљене су актуелне концепције подјеле те дисциплине, условљености процеса дезинтеграције и приједлог ограничења прекомјерне сегментације хумане географије

Увод

Још до половине прошлога вијека географијом су се бавили универзални истраживачи чији је предмет истраживања била различита проблематика из области физичке географије, хумане географије, регионалне географије и картографије. Такав широк хоризонт интересовања представљали су, поред осталих D. Stamp у Великој Британији и Е. Romer у Пољској. Подјела географије научне дисциплине постала је неизбежна због сталних продубљивања географских знања. Постепено су се издвајале нове субдисциплине које су временом подлијегале даљој сегментацији на уже предметне специјалности. Сада говоримо о систему географских наука више него о географији. Тако 1952. на три организациона нивоа Међународне географске уније (комисије, радне групе и студијске групе) дјеловало је само девет специјалних истраживачких скупова, а 1988. већ 42 таква скупа (Goodchild i Janell 1988, Kostrowicki 1989).

Прогресивна специјализација у науци је условљена потребом повећања ефективности истраживачког рада и актуелним друштвеним потребама за одређеним апликативним радовима, понекад веома уско омеђеним. Интезивна тематска, теоријска и методолошка дезинтеграција може, ипак, имати негативне аспекте.

Може довести до слабљења унутрашњих веза дисциплине, а у крајњем случају до губитка идентитета. Сада у приликама ограничених средстава за

*Овај рад публикован је у часопису PRZEGLAD GEOGRAFICZNY, том XVIII, свеска 3-4, WARSZAWA страна 317-333, 1996, у издању Института за географију и просторно уређење Пољске академије наука.

Редакција срдечно захваљује господину проф. др Анђеу Лисовском на љубазној сагласности да овај рад објавимо и у нашем часопису. Преводилац Милош Д. Мишковић.

развој науке и критичких друштвених оцјена њених достигнућа (Holton 1993), „разбијање“ дате науке може отежати борбу за легализацију цијеле дисциплине и ојачати узајамни ривалитет њених репрезентаната и одржавања високог статуса само властите специјализације.

Процес дезинтеграције јако се истиче у другој половини овога вијека, нарочито у друштвено-економској географији или хуманој географији (Mazurkiewicz 1994).¹⁾ У Пољској се примјењују терминопјмови, систем физичкогеографских наука и друштвено-економска географија, што сугерише јединство тога дијела географских наука. Институционализирана специјализација у пољској хуманој географији је релативно млада појава. Формалну специјализацију на универзитетским студијама у Пољској уведена је у оквиру физичке географије још 1926. године, међутим, у хуманој географији (онда економској географији) - тек 1956. године (Leszczyski 1956). Ипак, тридесетих година могуће је било уочити појаве плурализма у пољској хуманој географији, што се изражавало теоријским и методским концепцијама Stanisława Nowakowskog с једне стране и Bogdana Zaborskog и Antonia Wrzoseka с друге (Dziewonski 1989).

Дезинтеграциони процеси су типични за низ научних дисциплина али увијек су изазивали неспокојство у географији (Johnston 1983, 1986, 1991, Taylor 1986, Исаченко 1986, Dear 1988, Goodchild i Janelle 1988). Већ сто година раније В. Докучајев је упозорио да прекомјерна специјализација пријети дисперзији географије у друге науке (Исаченко 1986). Основа бојазни пред губитком самосталности као посљедици специјализације била је, осим тешкоћа у постизању сагласности око специфичности предмета истраживања, популарност унитарног модела дисциплине, којој се до данас приписује функција интеграционе дисциплине знања о Земљи (Goodie 1986). Професор S. Leszczyski (1956) подсетио је, да се је у међуратном периоду сусрео са мишљењем да права географија само антропогеографија, јер физичка географија чини већ скуп субдисциплина. Подјеле у географији двадесетих и тридесетих година у земљама англојезичког подручја биле су један од главних узрока ниског ранга географије као дисциплине која се предавала на универзитетима (Unwin 1992). Та страховања из временске перспективе могу се узети као основана. Географске науке изгубиле су свој историјски монопол на информативну функцију у друштву, а простор и географска средина постали су предмет интересовања других научних дисциплина. Парадокс је, да су географи, који су се до недавно осјећали одговорним за постојање просторног фетишизма, током осамдесетих година акцептирали нове концепције простора које су дошле из друштвених наука (концепција друштвеног стварања простора).

Сами географи не избјегавају институционалну дефиницију својих ин-

¹⁾Z Rykiel (1991a), прихватајући као критеријум модел објашњавања примјењиван на датој етапи развоја дисциплине, поистовјећује „друштвено-економску географију“ са хуманом географском и уз њу позитивистички модел објашњавања. Међутим, друштвена географија репрезентује или персоналистички (хуманистички) или структуралистички модел објашњавања. L. Mazurkiewicz (1994) веже терминопјам „друштвено-политичка географија“ са моделом хумане географије познате у географској пракси СССР и земаља источне и средње Европе. Одредница „хумана географија“ везује се за традицију пољске и европске географије, изражава људску надређеност у истраживању географске средине човјека и краћи је термин.

тересовања, сагласно томе да је географија то чиме се баве сарадници географских института који се називају географима. Искључив поглед изнио је осамдесетих година М.Е. Eliot Hurst (1985) сматрајући да постоји само једна друштвена наука, а њена подјела на дисциплине (међу које спада и хумана географија) је израз редукционизма, сметња која отежава познавање друштвених појава и процеса због измицања пажњи истраживача важних друштвених релација. Andrzej Piskozub (1994) види могућност хумане географије као географију културе у њеној симбиози са историјом и у заједничком настојању ка временскопросторној синтези.

Подјела хумане географије

Преглед декларисаних специјалности од стране око 6000 чланова Друштва америчких географа садржи 37 различитих географских специјалности (43 у 1995. години), од којих 20 се може сврстати у хуману географију (Goodchild и Janelle 1988, Dear 1988). Савремени географи ријетко предузимају пробе систематизације структуре појединих дисциплина на такав начин као што је то извршио на примјер S. Leszczyski (1962). Не постоји општеприхваћена тематска подјела савремене хумане географије на субдисциплине и специјалности. То би могло свједочити о основаности споменутих погледа М.Е. Eliota Hursta, али R. J. Johnston (1984) сматра да је то прије доказ недостатка предметне и методолошке концепције дисциплине.

Предложене подјеле најчешће упућују на класификацију друштвених наука, прихватајући као главне (приоритетне према M.J. Dear-у 1988) субдисциплине економску географију, друштвену географију, политичку географију (Johnston 1986, 1991, Dear 1988) и историјску географију (Johnston 1983). Из радова пољских географа произилази да се они опредјељују за дихотомијску подјелу, истичући економску географију и друштвену географију као основне субдисциплине друштвено-економске географије (Rykić 1991a, Liszewski 1991, Mazurkiewicz 1994). Економска географија обухвата сав ванекономске сфере живота и дјелатности човјека, у оквиру тога географију становништва и насеља, мада тако широк обухват може изазвати подозрење (Gregson 1993, Liszewski 1991)²⁾. U. Varjo (1981) осим економске географије издвојио је још физичку антропогеографију, дисциплину на пограничју физичке географије и хумане географије, која се бави позицијом човјека у екосистемима (Zimmerer 1994). Остаје дискутабилно у тим класификацијама мјесто географије културе, експанзивне у посљедње вријеме, коју R.J. Johnston (1983) укључује у друштвену географију, али U. Varjo (1981)

²⁾Појам друштвене географије може се сасвим основано односити на цијелу савремену хуману географију. У свјетлу теорије територијалног друштвеног система (Схојниски 1988) хумана географија је усмјеравала пажњу на три основне релације које вежу тај систем. Ипак у различитим историјским периодима дисциплина која је одређена актуелним друштвеним потребама давала је већи значај одређеним релацијама. Почетком текућег вијека хумана географија као антропогеографија бавила се је више природно-еколошким релацијама него друштвеним трансформацијама, а као економска географија средином вијека тежиште је усмјерила на трансформационе релације (нарочито на производно-материјалне). Концем вијека као друштвена географија концентрише се на друштвене и трансформационе релације (посебно на културне и политичке), посвећујући (мимо декларације) знатно мање пажње природно-еколошким релацијама (Lisowski 1989).

указује да је та дисциплина чинила дио географије културе. У прошлости је поистовјећивана хумана географија са географијом културе - културе у широком значењу (посебно у САД и у Њемачкој). Подјела географских наука на оне које се баве природом и културом има својих присталица и данас (Piskozub 1994). У суштини све класификације показују се вјештачким. Према мишљењу N. Gregsona (1993) у британској географији сада се примјећује брисање између економске и друштвене географије и тенденција ка проширењу у оквиру друштвене географије проблематике стварне географије културе. Друштвени географи усмјеравају своју пажњу ка друштвеној свијести и културним кодовима територијалних скупина, показујући мање интересовање другим друштвеним релацијама и друштвено-просторним структурама, које изазивају живо интересовање напр. представника друштвене географије индустрије (Massey 1984).

Помоћним средством за извјесно сређивање подјела у хуманој географији може бити концепција територијалног друштвеног система Z. Chorņickoga (1988). Постоје три основне релације које формирају структуру тога система: а) релације и друштвена дјеловања која се одвијају међу људима, међу људским групама или међу друштвеним подсистемима; б) трансформационе релације (између људи и материјалних објеката) обухватају дјеловања која се заснивају на преобликовању природне средине или материјалних објеката или пак њиховог стања у објекте употребног облика; ц) природно-еколошки утицаји (човјек-природна средина-човјек). Та три типа основних релација одговарају подјели хумане географије на три основне субдисциплине: друштвена географија, економска географија и антропогеографија (физичка антропогеографија према У. Варјо 1981 - одговара физичкој антропологији у систему друштвених наука у САД).

У оквиру друштвене географије (*sensu largo*) могуће је издвојити уже дисциплине које је сагласно типологији релација и друштвених дјеловања могуће назвати: а) друштвена географија (*sensu stricto*), бави се релацијама досезања до добара и услуга и учешћем у друштвеној дјелатности; б) географија културе (релација комуницирања одређеним језиком или кодом), ц) политичка географија (релација управљања и контроле). Истовремено, трансформационе релације имају карактер не само производно-материјални (економска географија) него културни (географија културе) и руководно-управни (политичка географија, чије зависности дају економској географији *sensu largo* „друштвени“ карактер.

Поред главних субдисциплина хумане географије постоје бројне уже специјалности, које је тешко укључити у неке од поменутих субдисциплина јер узимају у обзир аспекте средине и просторне економске процесе, друштвене аспекте, политичке и економске условљености (на пр. географија градова, географија туризма). У називима неких специјалности често нема ријечи „географија“ (Dear 1988, Goodchild и Janell 1988). Емпиријска и теоријска достигнућа тих уских специјалности веома су хетерогена. Према подјели хумане географије (Encyclopedia Britannica, том 19, страна 882-884, 1991) основне дисциплине, поред економске географије, географије културе, друштвене географије (укупно узевши) и политичке географије су: географија становништва, географија градова, географија културе, медицинска географија и историјска географија.

Међу члановима Друштва америчких географа највише репрезентана-

та имала је: географија градова, географија културе, економска географија и историјска географија. Као једну од трију специјалности које су биле предмет интересовања навело је сваку од тих субдисциплина преко 10% чланова Друштва (Dear 1988)³.

Условљености дезинтеграције

Процес дезинтеграције подлегао је убрзању половином шездесетих година (Harvey 1990б). Значајна сегментација хумане географије била је изазвана непосредно трима чиниоцима. David Harvey (1969) у свом позитивистичком манифесту тврди да теорија у географији има изведени (derived) карактер, што значи да су објашњења у географији формулисана на основу закона и теорија преузетих из сродних наука датим географским дисциплинама. Акцептација позитивистичког узора објашњавања присилила је географе да користе у широком обиму методолошка и теоријска достигнућа других наука. У правцу веће тематске специјализације географе су поспјешивали спонзори ради израде радова који су прикладни у пракси друштвено-економског живота. Најзад, посљедњи чинилац дезинтеграције је акцептација трију равноправних концепција спознаје (и бављења науком) које задовољавају различите друштвене потребе (Habermas 1978, Chojnicki 1985, Unwin 1992). Емпиријско-аналитичке науке, чија је методолошка основа позитивизам, реализују технички интерес друштва, заснован на настојању да контролише и предвиђа објективне процесе. Историјско-херменеутичке науке реализују практични интерес чији је циљ утврђивање споразумијевања међу људима путем узјамног разумијевања интенције дјеловања. Најзад, фундаменталне науке подмирују еманципационе потребе различитих субјеката анализирањем противријечности између науке и човјековог дјеловања. Пораст значаја тих двију посљедњих концепција бављења науком је израз реализације три основна циља савремене научне револуције: а) кориговање грешака технократских парадигмата којима се служи емпиријско-аналитична наука б) представљање проблематике савременог свијета у глобалним релацијама, узевши у обзир све међу собом повезане чиниоце ц) подстицање развоја плуралистичке науке у глобалном смислу, узимајући у обзир и друге, не само западне парадигме (Mushakoji 1989, стр. 11).

Модели структура и просторних процеса стварани у емпиријско-аналитичној концепцији науке показали су се мало примјерени стварности. Резултат тога стања хумана географија постепено је себи присвојила двије остале концепције науке путем социологизације и хуманизације дисциплине (Chojnicki 1985, Rykiel 1991а). Увођење нових филозофско-методолошких оријентација (структуралистичке и хуманистичке) омогућило је хуманој ге-

³) Питање систематике хумане географије нема карактер академске дискусије. Група за оцјену организације и академског студија географије именована од Комитета географских наука Пољске академије наука (под водством проф. др hab. Andrzeja Rychlinga), бави се поред осталог силуетом професије географа. У Варшави 1995. предложено је пет специјалности у вези са хуманом географијом: географ специјалиста у области политичке географије, географ специјалиста у области географије туризма, географ урбаниста, географ специјалиста у области просторне организације и просторног планирања и друштвено-економски географ. Имајући у виду тешкоће таквог посла, треба ипак потврдити, да уз јако узак обим код првих трију специјалност, друштвено-економски географ у овој подјели фунгира као интегратор - теоретичар (већина апликативних валора садржано је у специјалности која се односи на привреду и просторно планирање) или специјалиста из сваке субдисциплине за коју није било мјеста у овој класификацији.

ографији да се ослободи од економског детерминизма и просторног фетишизма, што значи приписивање економским чиниоцима и простору (удаљености) изузетне улоге у обликовању географске средине и опхођења човјека. Ипак, то подруштљавање помакло је интересовање географа на друштвене процесе и епистемологична питања, проблематику, која је често далека од до сада истраживаних облика и производа материјалне дјелатности човјека (трансформацијске релације), што је продубило јаз између физичке и хумане географије. Није случајно што су се холандска физичка географија и хумана географија (друштвена) сепарирале институционално још на почетку овог вијека (1907), јер ова посљедња (у Амстердаму) имала је јаке везе са социологијом (van Passen 1984). Интерес за епистемологична питања побуђивао је у почетку отпор неких географа, резонујући здраворазумски, да се географија бави материјалним свијетом, а не уобразиљама географске средине (Лавров 1979, Исаченко 1986). Постојећа концентрација истраживача на питања друштвене комуникације и интерпретације географске средине изазива већ неспокојство самих друштвених географа, указујући на неуважавање других типова друштвених релација. (Smith 1990, Gregson 1993).

Пораст значаја радова који имају апликативну вриједност у хуманој географији био је у задњим деценијама од велике користи, али географи који имају радикалне погледе сматрају, да хумана географија након другог свјетског рата, и на Истоку и на Западу, показује конформизам, афирмишући постојање друштвено-економских структура, у чему се показао помоћним позитивистички модел објашњавања избјегавајући валоризацију (Elio Hurst 1985, Peet i Thrift 1989b, Rykiel 1991a). Државне институције показивале су интересовање за различите студије дијагностичког карактера и експертизе у оквиру просторне организације, помоћне у привредном и просторном планирању. Ти радови тек седамдесетих година након доминирајућих економских аспеката почели су узимати у већем степену у обзир друштвене аспекте, затим политичке и еколошке. Појава проблематике која није само макроскопска у простору него и микро релацијска довело је до постепеног развоја еманциповане хумане географије, усмјерене на идентификацију конфликта и критику других дисфункционалности просторних структура и географске средине са становишта различитих корисника.

Постмодернистички спознајни програм као да брише вишегодишње напоре поклоника позитивистичке оријентације, која је са знатним закашњењем вратила хуману географију на колосјек стварног развоја већине наука (Harvey 1969). Доминација позитивистичке методолошке оријентације условљавала је интеграцију дисциплине која се све више разликовала тематски и теоријски. Сам постмодернизам није јасно омеђен - означава стил у умјетности, епоху у историји културе, друштвену формацију, етапу развоја капитализма, методу познавања стварности (Dear 1988, Harvey 1990a, Bauman 1991, Chojnicki 1993).

Географи су се заинтересовали постмодернизмом након чланка F. Jamesona (1984), који је показао да досадашња просторна и временска организација друштвеног живота налаже прилагођавање промјенама организације облика и структура производне дјелатности (еластична производња и акумулација, развој малих производних јединица и експанзија услужног сектора умјесто индустрије), у условима брзог темпа живота и тока информација, скраћивање баријера удаљености захваљујући развоју транспорта и телеко-

муникација. То питање шире је представио D. Harvey (1990a, 1990b) као компресију времена и простора. Он уважава постмодернизам, слично као F. Jameson (1984), за наредну етапу развоја капитализма. У свјетлу анализе техничко-економских и културних аспеката постмодернизма, његова неодређеност је социотехничко средство (политичких елита?) у току реструктуризације капитализма. Због високих друштвених трошкова трансформације и немогућности понуде друштву јасне визије будућности у облику „последњег циља“⁴, да би се ограничили унутрашњи и вањски конфликти слаби се контрола друштвених субјеката, акцептирају се све одлике и легитимишу различити облици интерпретације стварности. Према мишљењу Z. Bauman (1991) постсадашњост (постмодерна) је већ (!) обликована друштвена формација у високо развијеним земљама након периода модерне, чија временска цезура обухвата период од краја XVIII до друге половине текућег вијека. У постмодерном периоду људи дјелују у друштвеној средини без компактности, равнотеже, без универзалних модела и норми понашања у приликама велике аутономије субјеката и њихове ограничене контроле. Људи се налазе у сталном кретању, у случајним и тренутним интеракцијама. У вези са тим стање средине је случајно и није га могуће одредити помоћу алгоритама који би детерминисали наступајућа збивања.

Као метода спознаје постмодернизам истиче да је језик којим описујемо стварност изван наше контроле и нераскидиво је везан са различитим приступима који су битни за наша истраживања. Најзад, стојимо пред проблемом прихватања различитих интерпретација истих појава, што води „интерпарадигматско дијалогу“ (Mushakoji 1989). „Постмодернистичка епистемологија руши увјерење позитивиста, да теорија одражава стварност и замјењује је са дјелимичним и релативистичким гледањем које подвлачи случајни и медијацијски (mediated) карактер грађених теорија“. (Dear 1994, стр. 4.)

Постмодернизам у хуманој географији налази свој одраз како у пробама разумијевања нових друштвено-економских појава, као и у примени новог спознајног програма (Chojnicki 1993, Dear 1994). То понекад доводи до забавних ситуација гдје су као постмодернистички цитирани радови (више с обзиром на тематику него на методолошки приступ) тих истих аутора, који су апсолутни критичари присталица постмодернизма (Dear 1994)⁵. Предмет

⁴Постмодернизам враћа значај цикличне интерпретације историје подржавајући линеарну концепцију времена и идеју прогреса. Јеврејско-хришћанска филозофија истиче да је историја човјека омеђена двијема непоновљивим збивањима: почетком (стварање свијета) и крајем (страшни суд). Између тих двију временских тачака траје историја трошења почетног стања савршенства (раја), а затим слиједи тражење пута спаса (ходочашће од Земаљског до Небеског града, према св. Аугустину). Слична визија историје се јавља и у материјалистичкој филозофији Просвјетитељства. Историја траје од „великога бума“ у космосу до последњег циља, којим је срећно друштво, како је истакао Маркс. Та „лирска концепција напретка“ оборена је због нарастања различитих баријера за општу глобалну модернизацију и продубљујућих супротности између економског развоја и морала друштва чега се бојао још Кант (Aseniero 1989, Harvey 1990a). Према D. Bella-у недефинисаност постмодернизма везана је са чињеницом да у техничко-економској сфери (заједно са аналитичко-емпиријском науком), такође у политичкој сфери (са распрострањеним идеје демократије) промјене имају више линеарни карактер, док у култури доминирају повраци ка трајним ванвременским вриједностима и самоограничењу (Dziamski 1991).

⁵М. J. Dear (1994, стр. 7) међу три основна проблема која су разматрана у оквиру постмодернистичке хумане географије након 1989. наводи: а) културни пејсаж и кретање локалитета; б) економски пејсаж постфордизма и еластична специјализација, нарочито релација глобализам - локализам и нова територијална подјела рада; ц) дискусија о теоријским и филозофским темама, посебно о проблемима простора и језика; д) проблеми представљања простора у литератури, картографији и умјетности; е) постмодернистичка политика; ф) обликовање идентитета друштвених група; г) релације човјек-географска средина, нарочито у контексту здравља човјека.

интересовања постмодерниста је свестрана интерпретација људске егзистенције, повезана са критиком структура обликованих у модернизму. У хуманој географији већа се пажња посвећује разликама него друштвеним и просторним сличностима. Са резервом су третирани сви покушаји уопштавања (Dear 1988, 1994, Gregory 1989, Unwin 1992). За спознајно вриједне сматрају се компарације различитих интерпретација географске средине, различити начини њеног разумијевања и валоризације, а не истраживање његових објективних форми и структуре, како је то била пракса у оквиру позитивистичке оријентације.

Такав правац развоја хумане географије одражава пораст значаја концепције науке која реализује практичне и еманципационе интересе друштва, као дисциплине која олакшава комуникацију међу различитим субјектима и критички анализира обликовање географске средине у прошлости. Прије усвајања позитивистичког модела објашњавања хумане географије није постигла висок друштвени ранг, као дисциплина са високим вриједностима њених погледа, међутим, пораст ранга социологије тридесетих година услиједио је захваљујући концентрацији пажње те дисциплине на кризне појаве у друштву (Sztompka 1991). У недавној прошлости досљедном сарадњом економске географије са сродним наукама дошло је до нових дисциплина, чије су се дефиниције мало разликовале од дефиниције предмета истраживања економске географије али су изразито експониране апликационе вриједности (regional science, просторна економија). У јакој подруштвљеној хуманој географији изгледа то мало вјероватно с обзиром на веће традиције/сродних друштвених наука у истраживањима еколошких и просторних аспеката друштвеног живота (културна антропологија, социологија града, психологија средине). За будућност хумане географије конкуренција од стране других наука је већа опасност него дезинтеграција у њеном оквиру.

Постмодернистички пут ка јединству?

Према мишљењу R.J. Johnstona (1986) развој хумане географије у земљама енглеског језика наступио је изразито цијеном њеног јединства. Истовремено поред те сегментације истраживачка проблематика концентрише се и даље на традиционалне проблеме, на релацији човјека и географске средине и просторну организацију дјелатности човјека. „Јединство хумане географије озбиљно је угрожено не сегментацијом која је омогућавала да се географи баве прикладним темама за истраживање него неспремношћу да се расправља о томе шта је суштински сегментација и како ју је потребно повезати са холистичким приступом“ (Johnston 1986, стр. 451).

Сада се могу издвојити најмање три правца интеграције хумане географије. Један од тих путева је одређивање приоритетних субдисциплина и тема истраживања интердисциплинарног карактера које су атрактивне с обзиром на апликативне вриједности или шансу за концепирање теорије (Dear 1988). Мада се за приоритетне субдисциплине у теоријским разматрањима узимају економска географија, друштвена географија, и политичка географија (Dear 1988, Johnston 1986, 1991), анализа за припадност у специјализираним истраживачким групама Друштва америчких географа је показала да улогу интелектуалног и техничког интегратора у цијелој географији, с обзиром на обим и број узајамних повезаности са другим специјалностима,

могу испунити прије свега примијењена географија, историјска географија (недовољно цијењена у Пољској) и картографија (Goodchild и Janelle 1988). Овај факат представља задивљујућу потврду спознајног програма постмодернизма, који ставља акценат на практичну корист истраживања и усавршавање комуникације међу људима. Истраживачки проблеми који могу интегрисати различите субдисциплине за праксу друштвено-економског живота су слиједећи: друштвено-економска реструктуризација и промјене у територијалној расподјели рада у условима еластичне производње и акумулације, подстицање локалног развика, оптимално управљање природним и антропогеним ресурсима, обликовање локалитета и пејсажа, културни аспекти човјек - природна средина, обликовање својствености различитих субјеката (нарочито мањина) у мијењајућој стварности (Peet и Thrift 1989a, Dear 1994). У теоријској сфери највеће су наде полагане у истраживање организације свакодневног живота човјека у просторној микроскали и теорији структурализације A. Giddensa (1979, 1984). Дефинисање механизма повезивања између „биографије“ људске јединке јединствене и друштвених макроструктура на основу временских и просторних параметара требало би да буде суштински прилог хумане географије теорији друштвених наука, теорији која покушава ускладити противријечности између редукционизма и антиредукционизма (Gregory 1986, Маик 1988, Eyles 1989).

Ако хумана географија присваја себи позитивистички парадигмат, велике наде су полагане у јединствену методологију и статистичке методе („нумеричка револуција) као основу интеграције дисциплине. Доминирајућа у позитивистичкој парадигми, функционална и системска објашњења изгубила су, ипак, на значају у корист структуралистичких приступа, уклањајући сагласно духу постмодернизма детерминистичке моделе стварности (Bauman 1991, Unwin 1992, Маик 1992). Слично као у прошлости статистичким методама, сада се извјестан интеграциони значај приписује географском информационом систему (Mazurkiewicz 1992). Присташе постмодернизма имају, ипак, супротно мишљење. Сада људи и институције дјелују у друштвеној средини која се не може мјерити категоријама функционалности и дисфункционалности. Необична динамика друштвених појава чини их статистичком анализом бескорисним. За одређивање стања средине суштинско значење могу имати појаве статистички уопште неухватљиве. (Bauman 1991).

У периоду модернизма различите филозофско-методолошке оријентације функционисале су у основи независно једна од друге. Дијалог између представника различитих оријентација био је ријетка појава. Због тога у условима лагодне интелектуалне толеранције истраживачи су се одређивали за методолошки ригоризам заснован на одређеним филозофским премисама. Посмодернизам одбацујући хегемонију било какве оријентације ослонио се на конфронтацију разних интерпретација средине, рушећи онтолошке основе различитих теорија спознаје. (Dear 1988). Бојазан географа пред трансформацијом дисциплине у бесконачној игри интерпретације географске средине помоћу различитих језика, онемогућавају према мишљењу критичара постмодернизма било какво конструктивно дјеловање, усмјеравају представнике различитих филозофско методолошких оријентација на тражење путева компромиса управо у методолошкој сфери. Такву тенденцију уочио је већ на прелазу 70. и 80. година R.J. Johnston (1983) у географији времена. Ради избјегавања прекомјерне дезинтеграције појава теоријског и методолошког еклектизма је неизбежна, мада је то требало да буде инте-

грисани и критички еkleктизам који дозвољава повезивање у логичну цјелину нове појаве и њихову интерпретацију са претходно достигнутом знањем (Dziewonski 1989). Представници позитивистичке оријентације хуманистичког мјерила и оцјене својих истраживања (Domanski 1977, Choјnicki 1985) прихватају становиште да су мјеста и региони одраз општих појава и процеса (Johnston 1986). Географи цијенећи значај постмодернизма који наглашава вриједност конфронтације разних визија за развој хумане географије сугеришу увођење неких универзалних критерија оцјене у дијалогу парадигми, декларишући се као присташе „умјереног постмодернизма“ (Dear 1988) Л.Берг (1993) указује на недостатак у стварности оштрих разлика између модернистичких и постмодернистичких становишта у хуманој географији. Уочава се могућност приступа „између“ (between), који има своје мјесто у филозофији Канта, у објективном идеализму младог К. Маркса и концепцијама ситуационог и дјелимичног знања.

Најзад, последњи пут интеграције повезан са традицијом географије јесте преферирање истраживања извјесних просторних цјелина које одражавају просторну организацију човјекове дјелатности. Позитивистичка оријентација предлаже изражену универзалну концепцију просторне цјеловитости у форми територијалног друштвеног система (Choјnicki 1988), који може бити заједничка онтолошка основа за различите методолошке приступе (Maik 1992). Могуће је примјетити и извјесну ренесану концепције регије (Rykiel 19916) - не постоји потреба "нове регионалне географије" или прије „регија у географији“ у облику регионалних студија". (Johnston 1991, стр. 132). Традиционални регион у макроскали (континент или земља) не може бити евентуална основа интеграције дисциплина. Анализа различитих интересовања репрезентаната традиционалне регионалне географије у Друштву америчких географа је показала, да су у поређењу са представницима неколико истраживачких група (speciality group) у малом степену заинтересовани проблематиком других специјалности (Goodchild и Janell 1988). Посебно интересовање побуђује сада регион, који се може назвати именом друштвени (Gilbert 1988). Регион је интерпретиран као настањен простор са одговарајућим мјестом у друштвеној подјели рада, што има суштинско значење за услове живота и могућност развоја дате друштвене скупине (територијална подјела рада). Основа идентификације друштвеног региона може бити такођер специфични збир културних релација између друштвене групе одређени простором (територијални идентитет), или - дани простор испуњава улогу стимулатора друштвених интеракција, који ствара и репродукује осјећај повезаности друштвене групе (друштвени простор).

Друштвене интерпретације региона су блиске концепцији мјеста. Људи су актери ситуирања у одређеном часу, на одређеним мјестима, те захваљујући томе формирају свој територијални идентитет. У интерпретацији А. Giddensa (1984, стр. 118), мјесто (locale) је „физички регион који је дио станишта (setting), гдје се одвијају друштвене интеракције, има границе и омогућава концентрацију интеракција на један или други начин“. Мјеста (у смислу локалитета) творе вишеслојну хијерархију просторних јединица различите територијалне и друштвене величине. Према М.Е. Deara (1988) географски регион или мјесто (locale) је такођер средство које омогућава комплексно истраживање економских процеса (производња, размјена, дистрибуција), политичких (управљање, конфликти), и друштвених (друштвене интеракције).

Изгледа да концепција мјеста (локалитета), иако представљена на различит начин, најљепше одражава еклектизам савремене хумане географије, која покушава повезати објашњења објективних форми и структура средине и њихово разумијевање у свјетлу људских искустава (Unwin 1992, с. 186-188, 210-211). R.J. Johnston (1991) сматра да, мериторно извршена истраживања локалитета као и региона, узевши природну средину, производе материјалне дјелатности човјека, релације и друштвена дјеловања, омогући ће да се избјегне прекомјерна сегментација истраживачке тематике. Такођер D. Harvey (1990б) повећано интересовање за концепцију мјеста (place) сматра основаним. Већа слобода дјелатности међународних корпорација у глобалном мјерилу повратила је значај квалитета конкретних локалитета (локализација) за еластичну привредну дјелатност, но осим тога локалитет игра велику улогу у обликовању идентитета територијалних јединица и друштвених група које се налазе под пресијом брзих промјена друштвено-економске структуре и тенденција унификације у сфери културе. На крају тврди да је „локалитет“ само проба да дисциплина добије „фикцијално осјећај идентитета“ у периоду необично брзих промјена истраживачких концепција, гдје географ ако не публикује нову књигу сваке друге године постаје непознат академској друштвености (Harvey 1990б, стр. 421).

Закључак

Савремена дезинтеграција хумане географије јединствена је у историји географске мисли - „из јединства појавила се различитост, а из различитости плурализам“ (James и Marti, 1978, стр. 200). Интерпретације тога плурализма су различите. Постоје географи који у њему досежу до извора, или до извјесних традиција са почетка овог вијека (Ley 1977, Јелонек 1991). Помињана је хумана географија P. Videla de la Blache-а, чикашка школа, америчка и њемачка истраживања културног пејсажа и холандска социографија. Предложени основни правци који омогућавају интеграцију дисциплине у суштини не одступају од историјског наслијеђа географске мисли. Даље, представници позитивистичке оријентације сматрају, да позитивистички трон хумане географије не може бити оборен, једино у погледу интерпретације постојаће антипозитивистички филозофско-методолошки приступи (Нан 1979, Шојпски 1985). Присталице радикалних промјена очекују дедоминацију хумане географије структуралистичким и хуманистичким (персоналистичким) приступом, што би преобликовало дисциплину у осовину интердисциплинарне друштвене науке (Gregory и Urry 1985, Eliot Hurst 1985, Eyles 1989)⁶:

⁶Искуства човјечанства у овом стољећу умањила су ауторитет науке, што се види, поред осталог, у предузимању проба ограничавања примјене неких достигнућа науке у пракси, на пр. у области генетике. Савремени истраживач губи функцију легислатора истине у корист интерпретатора брзих промјена стварности (Bauman 1991). D. Harvey (1990а) сматра, ипак, да је постмодернизам само „посебна врста кризе“ модернизма који ће се наставити. У то није потпуно увјерен физичар Г. Холтон (1993) подсећајући, да је прелом стољећа период јачања пресије јако ирационалних визија свијета и израз „кризе објективизма“. Постављајући драматично питање - да ли традиционална наука (емпиријско-аналитичка може бити у центру савремене културе? - допушта три сценарија будућности: а) експериментишемо сада само са романтичним бунтом ирационалне визије свијета; б) ирационалне визије стварности које ће надале јачати; ц) појавиће се трећи пут, нешто као конгломерат филозофије истока и запада, чега је представник коегзистенција бављења медицином у неким медицинским академијама на Западу.

Те интерпретације су појаве неспокојства типичног за епоху постмодернизма - да ли је нова ситуација повратак прошлости или већ потпуно нова вриједност? (Dziamski 1991). Постмодернистичка деконструкција има рефлексни карактер, намјеравајући испољити нека суштинска значења из објашњене стварности, што је традиционални појмовни систем покушао прикрити или уклонити. Извјесна склоност географа ка истицању већег значаја извјесних проблема или методолошких приступа супротна је постмодернистичком програму спознаје. Он допушта велику произвољност и еклектизам (што је афирмација прошлости), али се критички односи на појаве доминације, настојању за уједначавање и потпуно систематизирање. То је и континуитет и прекид са прошлошћу. Карактеристична црта постмодернизма је динамичан карактер идентитета субјеката са својством „самопостојања“, али без карактеристичне за модернизам намјене, на основу које би цијенио смисао дјеловања (Vauman 1991, стр. 14). Идентитет нове хумане географије није јасно дефинисан (Maik 1992). Слободно је конструисан методом проба и грешака, а мјера до које би било могуће поредити њен развој не постоји. Тешко је такођер одредити јасно трасирани правац тога развоја. Дијалог парадигма не одговара кумулативној а ни акумулативној (научна револуција) концепцији развоја науке. Постмодернизам је усмјерио хуману географију на колосјек развоја савремених друштвених наука и наметнуо потребу критичког осврта на релације између географских знања и друштвене праксе.

Најраније постмодернизму је подлегла литература и друге гране науке, форме активности тијесно везане са свакодневним животом, са индивидуалном потрошњом, тамо гдје су у већем степену вриједности рада биле оцијењиване од консумената, а не од експерата који представљају одређене парадигме. Та врста арбитра била је обично неуважавана у науци. Јавност науке били су прије свих ученици. Они су давали последњи суд о вриједности радова. (Kuhn 1986). Савремено друштво је посумњало у могућност уклањања у могућој за предвиђање будућности вјечних друштвених питања (глад, убиства, друштвене патолошке манифестације) и стваралачку моћ „једино основаних“ модела организације друштвеног живота. Пажња људи усмјерена је на то што се непосредно тиче, што се дешава у најближем сусједству и сада. Друштвени image (имиџ) географије има сада много веће значење за развој дисциплине него што је имао у прошлости, јер није мање важно од „дијалога парадигми“ уклањање баријере између традиционалног научника и обичног човјека (Mushakoji 1989). Друштвеноекономска реструктуризација прихваћена је као изузетно важан друштвени проблем (адаптација човјека у складу са брзим промјенама), појава нових географских специјалности које су усмјерене на верификовање досадашњих процеса обликовања географске средине, организацију простора и интерес за болна друштвена питања - све то ефектно свједочи о еластичном прикладном поступању географије у одговору на тражење погендијалних корисника географских радова (суда не само државних спонзора). Због тога, изгледа, да концентрисање пажње, хумане географије на уже проблеме апликативног карактера (по природи интердисциплинарне, контекстуални и просторно ограничени) може у већем степену допринијети институционалном јединству дисциплине него чињеница приближавања географској метатеорији, чију је појаву предвиђао концем шездесетих година David Harvey (1969). Сада он сугерише да човјечанство мора једноставно преживјети „кризу специјалне врсте“ модернизма (Harvey 1990a, стр. 116).

LITERATURA

- Aseniero G. 1989, Filozofia dewelopmentalizmu, (w:) J. Danecki (red.), Polska 2000. Przegląd zagranicznej literatury prognostycznej. Cele, procesy i wskaźniki rozwoju. Ku dialogowi paradygmatów, I/XII/1989, s. 27-42.
- Bauman Z. 1991. Socjologiczna teoria postmoderny, (w:) A. Zeidler - Janiszewska (red.), Postmodernizm w perspektywie filozoficzno-kulturoznawczej, Instytut Kultury, Warszawa, s. 7-25.
- Berg L. 1993, Between modernism and postmodernism, *Progr. Human Geogr.* 17(4), s. 490-507.
- Chojnicki Z. 1985, Orientacje filozoficzno-metodologiczne geografii - ich koncepcje i modele, *Przegl. Geogr.* 57, 2, s. 255-281.
- 1988, Koncepcja terytorialnego systemu spotecznego, *Przegl. Geogr.* 60, 4, s. 491-510.
- 1993, Postmodernistyczne zmiany globalnego porzadku spoteczno-gospodarczego, (w:) A. Kuklinski (red. nauk), *Polonia quo vadis? Studia Region. Lok.* 12(45), s. 167-204.
- Dear M. J. 1988, The postmodern challenge: reconstructing human geography, *Transactions, Institute of British*, n.s. 13(4), s. 262-274.
- 1994, Postmodern human geography. A preliminary assessment, *Erdkunde*, 48(1), s. 2-13.
- Domanski R. 1977, System wartosci - cele przestrzenne, *Folia Geogr., Series Geogr. Oecon* 11.
- Dziamski G. 1991, Dwie perspektywy postmodernizmu. (w:) A. Zeidler-Janiszewska (red.). *Postmodernizm w perspektywie filozoficzno-kulturoznawczej*, Instytut Kultury, Warszawa, s. 43-52.
- Dziewonski K. 1989, Pluralizm i eklektyzm w polskiej mysli geograficznej, maszynopis w Bibliotece IGiPZ PAN w Warszawie.
- Eliot Hurst M. E. 1985. *Geography has neither existence nor future*, (w:) R. J. Johnston (red.), *The future of geography*, Methuen, London, s. 59-81.
- Eyles J. 1989, *The geography and everyday life*, (w:) D. Gregory, R. Walford (red.), *Horizons in human geography*, Macmillan, Basingstoke, s. 97-117.
- Giddens A. 1979, *Central problems in social theory: action, structure and contradiction in social analysis*, Macmillan, London.
- 1984, *The constitution of society: outline of the theory of structuration*, Polity Press - University of California Press, Cambridge - Berkeley.
- Gilbert A. 1988. *The new regional geography in English and French-speaking countries*, *Progr. Human Geogr.* 12(2), s. 208-228.
- Goodchild M. F. Janelle D. G. 1988, *Specialization in the structure and organization of geography*, *Annals Ass. Amer. Geogr.* 78(1), s. 1-28.
- Goudie A. S. 1986. *The integration of human and physical geography*. *Transaction, Institute of British Geographers*, n.s., 11, s. 454-458.
- Gregory D. 1986. *Structuration theory*, (w:) R. J. Johnston, D. Gregory, D. Smith (eds), *The dictionary of human geography*. Blackwell, Oxford, s. 464-469.
- 1989, *Areal differentiation and post-modern human geography*, (w:) D., Gregory, R. Walford (eds), *Horizons in human geography*, Macmillan, Basingstoke, s. 67-96.
- Gregory D. Urry J. 1985, *Social relations and spatial structures*, Macmillan, London.

- Gregson N. 1993. 'The initiative': delimiting or deconstructing social geography, *Progr. Human Geogr.* 17(3), s. 525-530.
- Habermas J. 1978, *Knowledge and human interests*, Heineman, London.
- Harvey D. 1969. *Explanation in geography*, E. Arnold, London.
- 1990a, *The conditions of postmodernity: an inquiry into the origins of cultural change*. Blackwell, Oxford.
- 1990b, *Between space and time: reflections on the geographical imagination*, *Annals Ass. Amer. Geogr.* 80(3), s. 418-434.
- Hay A. M. 1979, *Positivism in human geography: response to critics*, (w:) D. T. Herbert.
- R. J. Johnston (eds), *Geography and the urban environment*, vol. 2, John Wiley, London, s. 1-26.
- Holton G. 1993, *Can science be at the centre of modern culture? Public Underst. Sci.* 2. s. 291-305.
- Isačenko A. G. 1986, *Integracja i diferencjacja w savremennoj geografii*, *Izv. Vsesoj, Geogr. Obšč.* 4, s. 281-291.
- James P. E., Martin G. J. 1978, *The Association of American Geographers: the first seventy five years 1904-1979*, *The Association of American Geographers*, Washington.
- Jameson F. 1984, *Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism*. *New Left Review.* 146. s. 59-92.
- Jelonek A. 1991, *Dokąd zmierza geografia społeczno-ekonomiczna*, (w:) *Konwersatorium wiedzy o mieście. Geografia społeczna, Instytut Geografii Ekonomicznej i Przestrzennego Zagospodarowania*, UL Łódź, s. 76-78.
- Johnston R. J. 1983, *Philosophy in human geography: an introduction to contemporary approaches*, E. Arnold, London.
- 1984. *The United Kingdom*, (w:) R. J. Johnston, P. Claval (eds), *Geography since the second world war. An international survey*, Croom and Helm, London, Totowa, s. 107-131.
- 1986, *Four fixations and the quest for unity in geography*, *Transactions, Institute of British Geographers*, n.s., 11, s. 449-453.
- 1991, *A place for everything and everything in its place*, *Transactions, Institute of British Geographers*, n.s., 16(2), s. 131-147.
- Kostrowicki J. 1989, XXVI *Międzynarodowy Kongres Geograficzny*, Sydney, Australia, *PZLG*, 3/4, s. 5-71.
- Kuhn T. S. 1968, *Struktura rewolucji naukowych*, PWN, Warszawa.
- Leszczycki S. 1956, *Klika uwag o geografii ekonomicznej (na marginesie konferencji w Osiecznej)*, *Przegl. Geogr.* 28, 3, s. 463-486.
- 1962, *Rozwój myśli geograficznej*, (w:) *Geografia Powszechna*, t. 1, PWN, Warszawa, s. 20-56.
- Lisowski A. 1989, *Geografia społeczna jako dyscyplina nauk geograficznych*, *Przegl. Geogr.* 61, 4, s. 565-585.
- Liszewski S. 1991. *Zadania geografii społecznej w Polsce na tle zachodzących przemian polityczno-ekonomicznych*, (w:) *Konwersatorium wiedzy o mieście. Geografia społeczna. Instytut Geografii Ekonomicznej i Przestrzennego Zagospodarowania*, UL Łódź, s. 65-75.
- Ley D. 1977. *Social geography and the taken-for- granted world*, *Transactions, Institute of British Geographers*, n.s., 2(4), s. 498-512.

- Lavrov S. B. 1979, Nekotorye novye tendencii v razvitiu burzuaznykh teorii razmeščenia proizvodstva, Voprosy Geogr. 112, s. 187-199.
- Maik W. 1988. Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadniczych, seria: Geografia, 37, UAM, Poznan.
- 1992, Problematyka rozwoju polskiej geografii społeczno-ekonomicznej w świetle paradygmatycznych modeli pojęciowych, Przegl. Geogr. 64, 3-4, s. 231-245.
- Massey D. 1984, Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production, Methuen, New York, Macmillan, London.
- Mazurkiewicz L. 1992 Podejście ilościowe a praktyczne funkcje geografii na przykładzie geografii społeczno-ekonomicznej. Przegl. Geogr. 64, 3-4, s. 247-259.
- 1994, Geografia społeczno-ekonomiczna czy geografia człowieka?, Czas. Geogr. 65(2), s. 179-188.
- Mushakoji K. 1989. Rewolucja naukowa a dialogi interparadygmatyczne (w:) J. Danecki (red.) Polska 2000. Przegląd zagranicznej literatury prognostycznej, Cele, procesy i wskaźniki rozwoju. Ku dialogowi paradygmatów, I/XII/1989, s. 7-26.
- Paassen van C. 1984. Human geography in the Netherlands, (w:) R. J. Johnston, P. Claval (eds), Geography since the second world war. An international survey, Croom and Helm, London - Totowa, s. 214-234.
- Peet R., Thrift N. (eds) 1989a, New models in human geography: the political-economy perspective, vol. 1-2, Unwin-Human, London.
- 1989b, Political economy and human geography, (w:), New models in geography: the political-economy perspective, vol. 1, Unwin-Hyman, London, s. 3-29.
- Piskozub A. 1994. Miedzy historiozofia a geozofia Szkice z filozofii czaso-przestrzeni ludzkiej, Wyd. Uniwersytetu Gdanskiego, Gdansk.
- Rykiel Z. 1991a, Od antropogeografii przez geografie społeczno-ekonomicznej do geografii społecznej, (w:) IV Konserwatorium wiedzy o mieście. Geografia społeczna, Instytut Geografii Ekonomicznej i Przestrzennego Zagospodarowania UŁ, Łódź, s. 41-52.
- 1991b, Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Smith S. J. 1990, Social geography: patriarchy, racism, nationalism, Progr. Human Geogr. 14, s. 261-271.
- Sztompka P. 1991, Współczesne orientacje socjologiczne, (w:) Z. Krawczyk, W. Morawski (red.), Socjologia, Problemy podstawowe, PWN, Warszawa, s. 34-54.
- Taylor P. 1986, Locating the question of unity, Transactions, Institute of British Geographers, n.s., 11, 443-448.
- Unwin T. 1992, The place of geography Longman Scientific and Technical, Harlow.
- Varjo U. 1981, Social geography in the system of geography, Fennia, 159, s. 229-235.
- Zimmerer K. S. 1994, Human geography and the new ecology: the prospect and promise of integration, Annals Ass. Amer. Geogr. 84, s. 108-125.
- (Tekst złożony w Redakcji we wrześniu 1995. r.)

ANDRZEJ LISOWSKI

THE TENDENCIES FOR DISINTEGRATION AND INTEGRATION IN
THE CONTEMPORARY HUMAN GEOGRAPHY

The aim of this paper is to present the divisions in the contemporary human geography, its basic preconditions of fragmentation and tendencies for unification. Specialization in science is a response to increasingly broader and detailed knowledge. The scientist must deter himself to narrow field to function effectively in a particular area. It is also a response to current social needs. The process of integration operates in opposite direction providing the concepts of core themes, theories and methods.

The process of fragmentation in the human geography has accelareted since the mid-1960 s by the adoption of positivist methodology and new theories and methods from other social sciences. The press of various sponsors for applied studies was other factor of segmentation. Finally the search for explanation through empirical-analitical science has been completed by understanding through historical-hermeneutical interpretation and critical analysis of relation between meaning the environment and human action.

Postmodernism has turned the human geography to the mainstream debate in social science and imposed critical view at relations between geographical knowledge and social action.

The process of fragmentation is accompanied by attempts for unification of discipline. There are three basic directions of reintegration of human geography: deconstruction of internal structure od discipline (primate subdisciplines and themes, with theory-forming potential and outcomes with useful practical applications), postmodern tendency for interparadigm discourse and methodological eaclectism and reassertion of the significance and role of region and place (locale) in geographical studies.